

נתניהו והקנצלרית אנגלה מרקל, 2018 צילום: אי. א. פ. פי

ציע הספר. העולם שאחרי 1989 הוא גם עולם שאי-חרי דור הערים. הזיכרון עובר תהליך של מיסוד – מוזיאונים, טקסים, חקיקה, שיח חינוכי – אך מאבד את ממד הרחפיות הקיומית. עבור דורות שלא חוו את המלחמה, השואה היא עובדה היסטורית מכוננת, אך לא חוויה אישית. מכאן נובעת תפיסה אחרת של אחריות: פחות תחושת אשמה קונקרטיה ויותר שייכות רציונלית. ישראל חדלה להיות "המקרה המיוחד" והופכת למדינה בעלת היסטוריה ייחודית, וככזו גם מדיניותה נתונה יותר ויותר לביקורת.

בנקודה זו מזהה שלוסר תופעה עמוקה יותר, שהיא מעניק לה משמעות פסיכולוגית-פוליטית: "אפקט הבומרנג" של הזיכרון. ככל שישראל נתפסת כריבונית וחזקה, כך מתאפשר לגרמניה – בעיקר בקר ביורה הציבורית – למתן את תחושת האשמה. הביקורת על ישראל, לעיתים בשם לקחי השואה עצמם, מאפשרת השתחררות מן העמדה הפסיבית של האשם הנצחי. כאן טמון פרדוקס מטריד: השואה אינה מוכחשת, אך משמשת לעיתים כעדשה שמפינה את המבט מן העבר הגרמני אל ההווה הישראלי. כאן בולטת תרומתו הנוספת של הספר, המשיקפת בראייה משולבת של ממדים שלרוב נבחנים בנפרד: מדיניות חוץ, תרבות וזיכרון ודעת קהל. הזיכרון, מראה שלוסר, אינו מתקיים רק ברמת נאומי הקנצלרים, אלא נשחק, מתעצב ומועתק אל הזירה הציבורית. כך נוצר פער הולך ומתרחב בין האליטה הפוליטית, שממשיכה לדקלם את נוסחת הייחוד והאחריות הנצחית, ובין ציבור שחווה את ישראל יותר ויותר דרך פריזמה תקשורתית, פוסט-לאומית ופוסט-קולוניאלית. הסתירה הזו מתגלמת גם במישור המעשי: הידוק הקשרים הכלכליים והביטחוניים, לצד התרחקות רגשית ונורמטיבית. היחסים בין שתי המדינות "מתפקדים טוב יותר מאי-פעם", אך בה בעת נשענים על בסיס ציבורי חלש מאי-פעם.

הספר מציע גם ניתוח מפוכח של הפער שבין רטוריקה למדיניות. מושג ה־Staatsräson שטב עה הקנצלרית אנגלה מרקל, שמגדיר את האחריות לגורל ישראל כחלק מהאינטרס הלאומי הגרמני, מגלם לכאורה שיא של מחויבות מדינית, אך באותה נשימה הוא פותח פתח לביקורת. האחריות כבר הוסדרה והוגדרה, ולכן ניתן להכילה במסגרת קונצנזוס אירופי רחב. שלוסר מציע לקרוא את נאום מרקל לא כהתפרצות מחודשת של חובה מורסית בלתי מותנית, אלא כחלק ממנגנון הניחול המדינתי של הזיכרון.

בחלקיו האחרונים מרחיב הספר את היריעה אל תהליכים עמוקים יותר: אנטישמיות חדשה, שיח פוסט-קולוניאלי, והשפעת ההגירה. הזיכרון מתגלה כישות מפוצלת שמתהפכת לעיתים נגד מושא מחויבותה המקורי. הביקורת על ישראל אינה רק תוצאה של שייכות מדינית, אלא גם דרך לעיבוד זהות גרמנית חדשה, המבקשת להשתחרר מעמדת האשם המוחלט.

מהווית הישראלית, הספר מציב מראה הפוכה: כיצד נראים יחסים מיוחדים כאשר שתי המדינות מיישמות לקח שונה מאותו אירוע היסטורי? בעוד ישראל מדגישה ריבונות וכוח, גרמניה מאמצת לקח אוניברסלי של זכויות אדם ומשפט בינלאומי.

חשיבות ספרו של שלוסר איננה רק בהארת פרק היסטורי, אלא בהצעת שפה מושגית חדשה לדיון כולו. זהו ספר המלמד כיצד הפכו היחסים בין שתי המדינות מברית רגשית עמוקה למערכת של נהלים פוליטיים, וכיצד היחסים המיוחדים שורדים דווקא משום שהם מאבדים את אופיים החריג והופכים למדיניות מחושבת. בעולם שאחרי 1989 – ובפיתח תחת הטלתה של 7 באוקטובר – עולה השאלה האם זיכרון העבר עדיין מסוגל לשמש כמצפן מוסרי ומשותף, או שמא הוא איבד את כוחו והפך לכלי פוליטי שכל צד מפרש כראות עיניו. ●

פרשת זכור

זיכרון השואה ממשיך לעצב את "היחסים המיוחדים" בין ישראל וגרמניה, אך תרגומו לשפה מדינית עבר במשך השנים תמורות עמוקות / עופר חן

יסודי ללגיטימציה בינלאומית ולשיבה הדרגתית למר שפחת העמים. איחוד גרמניה בשנת 1990 שינה מן היסוד את התנאים הללו; גרמניה חזרה להיות מדינה ריבונית ובטוחה בעצמה, והזיכרון חדל להיות גורם מגביל והפך לגורם שיש ליישב בינו ובין נורמליזציה, רבי-צדדיות וקונצנזוס אירופי.

כאן טמון אחד מהישגיו הגדולים של הספר: סירובו למסגרת הפשטנית של נאמנות מול בגייה. שלוסר איננו שואל האם גרמניה "שוכחת" את השואה, אלא כיצד הזיכרון משנה את תפקודו. לטענתו, אין מדובר בהכחשה ואף לא בהתרופפות רגשית, אלא בהעקתה של הזיכרון משדה של מחויבות ייחודית לשדה של אוניברסליזציה מוסרית. השואה הופכת לאבן יסוד בתוך אתוס רחב יותר של זכויות אדם ומניעת ג'נוסייד. זהו שינוי שקט המחליף מחויבות איסימטרית בנורמה כללית, שבה ישראל אינה עוד הנמען הבלעדי והאוטונומי של האחריות הגרמנית, אלא אובייקט אחד בתוך רשת סבוכה של שיקולים הומניטריים ואינטרסים רבי-לאומיים.

העולם שאחרי העדים

שלוסר מציע קריאה אנליטית קרה ומודעת של התהליך ההיסטורי. בעיניו אין מדובר בכישלון מורסרי אלא בשינוי דורי ומבני: מדינה שהפנימה את לקחי עברה עד כדי הפיכתם לנורמה, חדלה לחוות אותם כעול ייחודי. האחריות אינה נעלמת, אך מאבדת בהדרגה את אופייה החריג-כיווני. ישראל מאבדת את מעמדה כ"נמען הבלעדי" והופכת לזירה אחת מני רבות שבה הזיכרון מתבטא, ולעיתים גם מתנגש עם עקרונות אחרים כמו סולידריות אירורית, משפט בינלאומי או אינטרסים אזוריים. המעבר הזה מתחדר במיוחד בניתוח הדורי שמי

נפילת חומת ברלין סימנה הרבה יותר מסיומו של עידן גיאורפוליטי. עבור גרמניה, ובעקפיין גם עבור ישראל, היה זה רגע של טרנספורמציה עמוקה בתנאי היסוד של הזיכרון ההיסטורי, האחריות המוסרית והיחסים בין המדינות. ספרו של טיבור שלו שלוסר הוא מן הניסיונות הצלולים והמפוכחים ביותר להבין את הרגע הזה לא כקריסה מוסרית ולא כהמשכיות פשוטה, אלא כשינוי מבני עמוק: המעבר מזיכרון ככוח מחייב, כמעט כובל, לזיכרון כמשאב פוליטי הניתן לניהול, לרציונליזציה, לאוניברסליזציה ולפרשנות מחודשת. ייחודו של הספר נעוץ בכך שהוא אינו היסטוריה דיפלומטית גרידא, וגם לא חיבור נורמטיבי על "חובת הזיכרון", אלא אנליזה של משטר הזיכרון. זהו ספר על האופן שבו זיכרון השואה פעל לאורך עשורים ככוח מארגן של מדיניות חוץ, של זהות מדינית ושל לגיטימציה בינלאומית, וכיצד כוח זה שינה את אופיו בעקבות השתנות התנאים המבניים שבתוכם פעל. החידוש כאן אינו בטענה ש"משהו נשחק", אלא בהצבעה מדויקת על המרת פונקציה: מזיכרון ככפייה מוסרית לזיכרון כמשאב מנוהל וביורוקרטי. אין מדובר בהתרופפות הזיכרון אלא בארגונו מחדש; לא בשכחה, אלא ברציונליזציה של מושג האחריות.

התזה המרכזית של שלוסר היא שהיחסים המיוחדים בין גרמניה לישראל לא נשענו רק על השואה כמאורע היסטורי, אלא על סדר עולמי מסוים שבתוכו הוטמעה השואה כיסוד מארגן של הזהות הגרמנית הפוסט-מלחמתית. כל עוד גרמניה הייתה מדינה חצויה, מוגבלת בריבונותה ותלויה בתודעה של חריגות היסטוריות, הזיכרון פעל כעיקרון מחייב כמעט ללא תנאי. האדירות לשואה לא הייתה רק עמדה מוסרית, אלא תנאי

אחרי נפילת חומת ברלין: היחסים המיוחדים בין ישראל לגרמניה / טיבור שלו שלוסר / מאגנס, 448 עמ'

ד"ר עופר חן הוא חוקר במכון לחקר התפוצות באוניברסיטת תל-אביב